

บทที่ ๓

อริยสัจทางแก้ปัญหาอภิปราย

ปัญหาทางอภิปรายเป็นสิ่งที่บุคคลให้ความสนใจอยู่ทุกยุคทุกสมัย แต่ปัญหาทางอภิปรายขึ้นอยู่กับเหตุผล ไม่ขึ้นอยู่กับประสบการณ์สามัญ เมื่อไม่มีประสบการณ์จึงยากที่จะเข้าถึงความจริง ดังนั้นการยืนยันหรือปฏิเสธจึงเป็นสิ่งที่ยากจะพิสูจน์ให้เห็นได้จริง

พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าปัญหาอภิปรายนั้นก่อให้เกิดการถกเถียงไม่รู้จบ เพราะไม่มีใครเห็นประจักษ์ด้วยตนเองหรือผู้ที่รู้ก็ไม่สามารถอธิบายให้ผู้อื่นรับรู้ได้อย่างถูกต้อง และถ้าตอบคำถามทางอภิปรายก็จะทำให้ผู้ฟังเกิดความยึดมั่นในทางที่ผิด เช่น ถ้าตอบว่าโลกนี้ไม่เที่ยงหรือโลกนี้มีที่สุดหรือวิญญานกับร่างกายเป็นอย่างเดียวกัน หรือสัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก ก็จะทำให้ผู้ฟังเกิดความยึดมั่นในเชิงวัตถุนิยม(ปรัชญาสายวัตถุนิยม)

แต่ถ้าตอบว่าโลกเที่ยงหรือโลกไม่มีที่สุด หรือวิญญานกับร่างกายเป็นคนละอย่างกัน หรือสัตว์ตายแล้วเกิดอีก หรือสัตว์ตายแล้วทั้งเกิดทั้งไม่เกิด หรือสัตว์ตายแล้วว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ ก็จะทำให้เกิดความยึดมั่นว่าทุกสิ่งทุกอย่างเที่ยงแท้ยั่งยืน (ปรัชญาสายสัสตวาท)

พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าปัญหาทางอภิปรายดังกล่าว ไม่ทำให้บุคคลรอดพ้นจากความทุกข์และได้พบกับเป้าหมายอันแท้จริงของชีวิต พระพุทธองค์จึงทรงมุ่งสอนให้บุคคลรู้จักชีวิตเป็นสำคัญ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“เราบัญญัติเรียกว่าโลก เหตุให้เกิดโลก การดับของโลก และทางให้ถึงความดับโลก ในสรีระร่าง มีประมาณวาหนึ่งนี้ และพร้อมทั้งสัญญา พร้อมทั้งใจครอง”^๑

คำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องเกี่ยวกับชีวิตนั้นมี อริยสัจ ๔ เป็นจุดเริ่มเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนแก้ปัญหาวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ไกลนครพาราณสี ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ เรียกคำสอนครั้งนั้นว่า“ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” เป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งพระสารีบุตรผู้ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้แสดงธรรมจักรโดยมีอริยสัจ ๔ เป็นหลักเสมอด้วยพระองค์ทรงแสดงไว้ว่า

“อริยสัจ ๔ เป็นที่รวมลงแห่งธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย เหมือนนรอยเท้าช้าง ใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์บกทุกชนิด เอรอยเท้าสัตว์อื่นทุกชนิดมาใส่นรอยเท้าช้างได้ฉันใด ธรรมที่เป็นกุศลทุกอย่างรวมลงในอริยสัจ ๔ ได้ฉันนั้น ”^๒

๑. ความหมายของอริยสัจ

อริยสัจ หมายถึง ความจริงอันประเสริฐ ความจริงที่แท้จริง ที่ได้ชื่อเช่นนี้เพราะ เป็นสิ่งที่เป็จริงเสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง ดำรงอยู่ตลอดนิรันดร์ สามารถพิสูจน์ได้ ด้วยตนเองตลอด พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่าธรรมจักรที่พระองค์ทรงหมุนไปแล้วนี้ ไม่มีใครที่จะหมุนกลับได้และใครจะคัดค้านว่าไม่เป็นจริงก็ไม่สำเร็จ

อริยสัจ เป็นความจริงอันทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติตามห่างไกลจากข้าศึก อัน ได้แก่

ก. ข้าศึกภายนอก คือ ศัตรูผู้มุ่งร้ายต่อเรา

ข. ข้าศึกภายใน คือ ความทะยานอยากที่อยู่ติดตัวมนุษย์ตลอด คอยทำร้ายรบกวนจิตใจอยู่เสมอ ทำให้จิตใจปราศจากความสุข พบแต่ความทุกข์

อริยสัจจึงเป็นแนวทางให้ผู้ปฏิบัติสามารถกำจัดข้าศึกภายใน คือ ความ ทะยานอยาก และข้าศึกภายนอกผู้มุ่งร้าย เมื่อหมดสิ้นข้าศึกที่คอยเบียดเบียน ความสุขย่อมเกิดขึ้น

๒. องค์ประกอบของอริยสัจ

อริยสัจที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้น ได้แก่

“ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ อันมีปรกตียังสัตว์ให้ถึงความระงับทุกข์”^๓

๒.๑ ทุกข์

ทุกข์มีความหมาย ๒ ลักษณะ คือ

ก. ทุกข์ หมายถึง ความทนได้ยาก มาจากคำว่า ทุ แปลว่ายาก และ ขม(ขะ-มะ) แปลว่า ทน

ข. ทุกข์ หมายถึง ภาวะที่ตัวเราไม่ปรารถนา ไร้แก่นสาร มา
จากคำว่า ทุ แปลว่า นำเกลียด และ ข(ชะ) แปลว่า วางเปล่า
ดังนั้น ความทุกข์จึงหมายถึง

๑. ภาวะที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ทำให้สรรพสิ่งรักษา
สภาพเดิมไว้ได้ในที่นี้หมายถึงร่างกาย

๒. ภาวะที่บีบคั้นจิตใจ ก่อให้เกิดผลคือความเร่าร้อน ความหวาด
วิตก ความกังวล ฯลฯ

ความทุกข์ของมนุษย์ในอริยสัจนั้นมีอยู่ ๑๑ ประเภท คือ

๑) การเกิด

การเกิดเป็นทุกข์อยู่หลายประการด้วยกัน คือ

ก. ทุกข์เนื่องจากการก้าวลงสู่ครรภ์ เพราะการเกิดในครรภ์นั้น เป็น
สถานที่ๆ คับแคบ มีดมน เต็มไปด้วยกลิ่นเหม็นอันเกิดจากซากสัตว์ที่มารดากิน
เข้าไป

ข. ทุกข์เนื่องจากอยู่ในครรภ์ เพราะเมื่อมารดาตม้น้ำเย็นก็รู้สึกเย็นไปด้วย
เมื่อมารดาตม้น้ำร้อนก็ร้อนไปด้วย อีกทั้งเจ็บปวดด้วยของมีรสจัด เช่น เบียร์ว ผัด
เค็ม

ค. ทุกข์เนื่องจากครรภ์วิบัติ คือ ถึงเวลาคลอดแล้วไม่ได้คลอด ต้องทน
อุดอู้ อยู่ในครรภ์ เพื่อรอหมอมาทำคลอด

ง. ทุกข์เพราะการคลอด คือถูกกลมเบ่งออกมาให้ออกจากช่องเล็กถูกบีบคั้น
ด้วยอุ้งเชิงกราน

จ. ทุกข์เพราะออกจากครรภ์ คือ ถูกจับยกเพื่อชำระสิ่งสกปรก จากนั้นก็
เจ็บปวดด้วยการถูกใช้ผ้าเช็ด เปรี๊ยะเหมือนถูกแทงด้วยเข็ม

๒) ความชรา

ความชรา เป็นความทุกข์ที่บุคคลไม่ต้องการเป็น ต้องการที่จะหลีกเลี่ยง
และตั้งข้อรังเกียจ ซึ่งก็คือความทุกข์อันเนื่องมาจากความกลัวที่จะแก่ มีคำอธิบาย
ถึงภาวะของความชราไว้ว่า

“ก็ชราเป็นไฉน ความแก่ ภาวะของความแก่ ฟันหลุด
ผมหงอก หนังเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่งอายุ
ความแก่หง่อมของอินทรีย์ในหมู่สัตว์ ของเหล่า
สัตว์นั้นๆ อันนี้เรียกความชรา”^๕

๓) ความตาย

ความตายเป็นความทุกข์ เพราะ

๑. ต้องวิตกกังวลถึงอนาคตข้างหน้า
๒. ต้องระลึกถึงคนอื่นเป็นที่รักอยู่ข้างหลัง
๓. ผินใจตาย จำใจตาย

๔) ความโศก (โศกะ)

ความโศก หมายถึง อาการที่จิตเศร้าหมอง ไม่สดชื่น ส่งผลให้หน้าตาหมองคล้ำ ปราศจากสง่าราศรี ซบเซา ไม่พูดจา ร้องไห้ร้องไห้ ทานอาหารได้น้อย ภาวะของความโศกนั้นคือ

“ความแห้งใจ กิริยาที่แห้งใจ
ภาวะของบุคคล ผู้แห้งใจ
ความแห้งผาก ณ ภายใน”^๖

๕) ความคร่ำครวญ(ปริเทวะ) หมายถึง ความที่ต้องรำพัน เพื่อหา ร้องไห้

๖) ความทุกข์กาย หมายถึง ความลำบากกาย ไม่สำราญทางร่างกาย

๗) ความทุกข์ใจ หมายถึง ความไม่สบายใจอันเกิดจากการกระทบกระทั่งภายในใจ

๘) ความคับแค้นใจ (อุปายาสะ) หมายถึง การที่จิตใจถูกบีบคั้นอย่างรุนแรงเนื่องมาจาก ความโลภ ความโกรธ ความหลง

๙) ความต้องประสพกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก หมายถึง การได้พบกับสิ่งที่ตนเองไม่ชอบ ไม่พอใจ

๑๐) ความพลัดพรากจากสิ่งที่ตนเองรัก หมายถึง การสูญเสียในสิ่งที่ตนรัก

๑๑) ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้ตามที่ใจปรารถนา

ทั้ง ๑๑ ประการนี้ คือ ความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์และยากที่จะหลีกเลี่ยง ซึ่งความทุกข์เหล่านี้เกิดขึ้นจากการยึดมั่นอยู่กับขันธ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“แม้ชาติก็เป็นทุกข์ แม้ชราก็เป็นทุกข์ แม้ภริยาเป็นทุกข์ แม้โศกะ
ปริเทวะทุกข์ โทมนัสอุปายาสก็เป็นทุกข์ แม้ความประจวบกับสิ่ง
ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ แม้ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักก็เป็นทุกข์
ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้ แม้อันนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทาน
ขันธทั้ง ๕ เป็นทุกข์”^๗

๒.๒ สมุทัย

สมุทัย หมายถึง สาเหตุของความทุกข์ การเกิดขึ้นของความทุกข์นั้น บุคคลโดยทั่วไปมักคิดว่าเกิดจากความยากจน ความเจ็บป่วย ความโง่เขลา สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงปลายเหตุมิใช่สาเหตุที่แท้จริง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงสาเหตุของความทุกข์ไว้ว่า “กัลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยความขยัน... ต้องตรากตรำต่อความหนาว ต้องตรากตรำต่อความร้อน งุ่นง่านอยู่ด้วยสัมผัสแต่เหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน ต้องตายด้วยความหิวกระหาย... เป็นกองทุกข์ที่เห็นๆ กันอยู่ มีกามเป็นเหตุ... ถ้ากัลบุตรนั้นขยันสืบต่อ พยายามอยู่อย่างนี้โภคะเหล่านั้น ก็ไม่สำเร็จผล เขาย่อมเศร้าโศก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ แม่นี้เล่าก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย”

ดังนั้นสาเหตุของความทุกข์ที่แท้จริงนั้น คือ กาม ซึ่งมี ๒ ประเภท ดังนี้

๑. กามวัตถุ หมายถึง กามตัณหา

๒. กิเลสกาม หมายถึง ภาวตัณหาและวิภาวตัณหา

ทั้ง ๒ ประการนี้เรียกโดยทั่วไปว่า “ตัณหา” คือ ความดิ้นรน ทยานอยาก ๓ ประการ คือ กามตัณหา ภาวตัณหา วิภาวตัณหา

๑) กามตัณหา หมายถึง ที่ตั้งแห่งกาม สื่อให้เกิดกามหรือสาเหตุที่ก่อให้เกิดกาม ซึ่งอยู่ภายนอกตัวเรา ก่อให้เกิดความดิ้นรนทยานอยากในกามคุณ ๕ คือ

ก. รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ ซึ่งนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

ข. เสียงที่พึงรู้แจ้งได้ด้วยหู ซึ่งนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

ค. กลิ่นที่พึงรู้แจ้งได้ด้วยจมูก ซึ่งนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

ง. รสที่พึงรู้แจ้งได้ด้วยลิ้น ซึ่งนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

จ. โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งได้ด้วยกาย ซึ่งนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

๒) ภาวตัณหา คือ ความทยานอยากที่จะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่พึงพอใจในสิ่งที่ตนเองเป็นอยู่

๓) วิภวตัณหา คือ ความทยานอยากที่จะไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นความอยากในทางที่จะผลักดันให้พ้นจากตัวเองเนื่องจากตัวเองรู้สึกอึดอัดเบื่อ ฯลฯ

๒.๓ นิโรธ

นิโรธหรือทุกขนิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์เพราะความสิ้นไปของตัณหา ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสถึงลักษณะของความดับทุกข์ไว้ว่า “ความสำรอก และความดับโดยไม่เหลือ ความสละ ความสงัด ความปล่อยวาง ความไม่มีอาลัยในตัณหานั้น”^{๑๑} และทรงกล่าวถึงการดับตัณหาต่อไปว่า

“ก็ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละ ย่อมละได้ในที่ไหน
เมื่อจะดับย่อมดับในที่ไหน ที่ใดเป็นที่รักที่เจริญใจ
ในโลก” ตัณหานั้นเมื่อบุคคลจะละย่อมละเสียได้
ในที่นี้ เมื่อจะดับย่อมดับในที่นี้”^{๑๒}

นิโรธหรือความดับทุกข์มี ๕ ประเภท คือ

๑) ตทังคนิโรธ คือ การดับกิเลสที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ด้วยการใช้อุณหธรรมควบคุมจิตใจ เช่น เมื่อมีเมตตา ความโกรธยอมเบาบางลงหรือหมดไป

๒) วิภังขณนิโรธ คือ การดับกิเลสด้วยกำลังแห่งฌาน เป็นการข่มจิตใจให้เกิดความสงบด้วยการปฏิบัติกรรมฐาน เปรียบเสมือนคนป่วยกินยาเพื่อระงับอาการของโรค แต่ถ้ายาหมดฤทธิ์อาการของโรคนั้นจะปรากฏขึ้นอีก

๓) สมุจเจทนนิโรธ คือ การดับกิเลสอย่างเด็ดขาด ด้วยการปฏิบัติตามมรรค ๘ เปรียบเสมือนคนป่วยได้กินยารักษาโรคอย่างถูกต้อง

๔) ปฏิปัสสัทธินิโรธ คือ การดับกิเลสอย่างสงบระงับ ด้วยผลของมรรค ๘ เปรียบเสมือนคนป่วยได้รับการรักษาจนกระทั่งหายจากโรคนั้นและไม่ต้องกินยาอีก

๕) นิสสรณนิโรธ คือ การดับกิเลสด้วยการสลัดออกไป เป็นความสุขที่ยั่งยืนไม่กลับมาทุกข์อีก เปรียบเสมือนคนป่วยหายป่วยอย่างเด็ดขาดมีสุขภาพแข็งแรง ซึ่งก็คือ นิพพาน

นิพพาน แปลว่า ความดับกิเลสและดับทุกข์ หรือ สถานที่ปราศจากเครื่องร้อยรัดเสียดวง หรือสถานที่ออกไปจากตัณหาได้ และนิพพานนั้นเป็นชื่อหนึ่ง

ของนิโรธ ดังนั้นนิพพานกับนิโรธจึงเป็นสิ่งเดียวกัน จัดได้ว่าเป็นความจริงสูงสุด เป็นสภาวะที่สมบูรณ์ เป็นความดีขั้นสูงสุด เป็นสภาวะที่เที่ยงแท้เป็นสุขนิรันดร์ นิพพานเป็นสิ่งที่ยากแก่การอธิบายให้เข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง ดังที่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ฐานะที่บุคคลเห็นได้ยากชื่อว่า นิพพาน ไม่มีตัณหา
นิพพานนั้นเป็นธรรมจริงแท้ ไม่เห็นได้โดยง่ายเลย
ตัณหาอันบุคคลแทงตลอดแล้ว ก็เลสเครื่องกังวล
ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้รู้ ผู้เห็นอยู่”^{๑๓}

ดังนั้นการที่จะรู้ได้ก็ด้วยเพียงการเปรียบเทียบ อันเป็นแนวทางที่ดีที่สุดที่จะได้รับรู้ถึงนิพพาน ซึ่งมีคำที่ใช้เรียกอยู่มาก เช่น

วิมุตติ	ความหลุดพ้น เป็นอิสระ	วุปสมะ	ความเข้าไปสงบ
วิสุทธิ	ความบริสุทธิ์ หหมดจด	ปณีตะ	สิ่งประณีต
สันตะ	ความสงบ ระงับ	อนิทัสสนะ	สิ่งไม่แสดงตัว
สุทธิ	ความบริสุทธิ์สะอาด	อสังขตะ	สิ่งไม่ถูกปรุงแต่ง
เขมมะ	ความปลอดภัย	อนาสวะ	สิ่งไม่มีอาสวะ
อนุตตระ	ยอดเยี่ยมไม่มีอะไรยิ่งกว่า	อมตะ	สิ่งไม่ตาย
อภิญญา	ไม่มีอะไรค้างคาใจ	สัจจะ	ของจริง
นิปุณะ	ละเอียดอ่อน	ฐุระ	ยั่งยืน
ปณีตะ	ประณีต	อัชชระ	ไม่คร่ำคร่า
ปรมัตถ	ประโยชน์สูงสุด	ตณ्हักขะ	ที่สิ้นตัณหา
ปรมสุข	สุขอย่างยิ่ง	วิราคะ	คลายกำหนด
ปัสสัทธิ	สงบเยือกเย็น	มุตติ	ความพ้น
สิวะ	แสนเกษมสำราญ	อปโลติกะ	ไม่มีสิ่งใดทำลายได้
อรุปะ	ไร้รูป	เกวละ	สมบูรณ์ในตัว

ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีคำอธิบายนิพพานในเชิงปฏิเสธอีก

นปฐวี จะว่าดินก็ไม่ใช่

นอาโป จะว่าน้ำก็ไม่ใช่

นเตโช จะว่าไฟก็ไม่ใช่

นวาโย จะว่าลมก็ไม่ใช่

นายโลโก ไม่ใช่โลกนี้

นปรโลโก ไม่ใช่โลกอื่น

นอุโก จน ทิมสุริยา จะว่าพระจันทร์ พระอาทิตย์ก็ไม่ใช่

อดติ ภิกขชาว ตทหายตน แต่ว่าสิ่งนั้นมีจริง

เป็นการยากในการอธิบายให้เห็นถึงความสงบอย่างที่สุดนักปราชญ์ท่านได้เปรียบเทียบไว้เป็นเรื่องราวว่าสิ่งเหล่านี้มีอยู่ แต่ขีดความสามารถในการรับรู้ของบุคคลนั้นต่างกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรปฏิเสธสิ่งที่ตนเองไม่เคยพบเห็น ดังเรื่องปลากับเต่าความว่า

ปลากับเต่าเป็นเพื่อนสนิทกัน ปลาอยู่แต่ในน้ำ รู้จักเรื่องราวความเป็นไปของทุกสิ่งที่อยู่ในน้ำ เต่าเป็นสัตว์ที่อยู่ได้ทั้งบนบกและในน้ำ วันหนึ่งเต่าไปเที่ยวบนบกและกลับมาในน้ำ เมื่อพบปลาก็เล่าให้ปลาฟังถึงความสดชื่นที่ได้เดินไปบนทุ่งโล่งบ้างบนพื้นดินที่แห้งบ้าง มีลมพัดเย็น ตลอดเวลา ปลาได้ฟังก็ไม่เข้าใจว่าอะไรคือเดิน อะไรคือทุ่งโล่งและลมพัดเย็นไม่เข้าใจใหญ่ ปลาคิดต่อไปว่าเป็นไปได้ อะไรที่จะมีความสุขโดยปราศจากน้ำถ้าไม่มีน้ำก็คงจะมีแต่ตายอย่างเดียวเท่านั้น

ปลาก็ซักถามเต่าเพื่อจะได้เข้าใจ เต่าก็เล่าถึงสิ่งที่อยู่บนบกต่างๆ เช่น นก หนู แมว ต้นไม้ ปลาก็ฟังและให้เต่ายกตัวอย่างว่าอะไรที่มีอยู่ในน้ำบ้าง สิ่งใดที่คล้ายคลึงกันบ้าง เต่าก็อธิบายไม่ได้ เพราะไม่รู้จะเอาอะไรมาเปรียบเทียบ ในที่สุดปลาก็สรุปว่าเต่าโกหก เรื่องที่เล่ามานั้นไม่เป็นจริงแน่เพราะแม้แต่เริ่มต้นฟังที่เต่าพูด คือ เดินบนทุ่งโล่ง ดินแห้ง ลมพัดเย็น ฉันไม่เคยเห็นสิ่ง เหล่านี้เลย จึงไม่น่าที่จะมีสิ่งเหล่านี้

ปัญหาเรื่องนิพพาน เป็นสิ่งที่อธิบายได้ยากอย่างยิ่ง แต่ก็มีภิกษุรูปหนึ่งที่ท่านได้ตอบคำถามเกี่ยวกับนิพพานไว้เมื่อประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ ซึ่งบันทึกไว้ในหนังสือมิลินทปัญหา อันเป็นบทสนทนาระหว่างพระนาคเสนกับพระยามิลินท์ หรือ พระเจ้าเมนันเดอร์(Menander) กษัตริย์ชาวกรีก ตัวอย่างเช่น

พระยามิลินท์ : คนที่ไม่ได้นิพพานรู้หรือไม่ว่านิพพานเป็นสุข

พระนาคเสน : รู้ได้ เหมือนคนที่มีอวัยวะสมบูรณ์ มือ เท้าไม่ขาด ได้เห็นคนมือเท้าขาดก็รู้ว่าคนนั้นเป็นทุกข์

พระยามิลินท์ : ท่านนาคเสน!ท่านก็ดี อาจารย์ของท่านก็ดีไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้า แต่ท่านเชื่อว่ามีจริง ทำไม่ถึงเชื่อเช่นนั้น

พระนาคเสน : ถวายพระพร เหมือนแม่น้ำบางสายที่พระองค์ไม่เคยเห็น แต่ได้ยินชื่อ ทรงเชื่อหรือไม่ว่ามีจริง

พระยามิลินท์ : พระพุทธเจ้ามีอยู่หรือ

พระนาคเสน : มีอยู่

พระยามิลินท์ : รู้ได้หรือไม่ว่าอยู่ที่ไหน

พระนาคเสน : นิพพานแล้ว ข้าจนใจ

พระยามิลินท์ : นิมนต์ท่านช่วยอุปมา

พระนาคเสน : เปรียบดูเปลวอัคคี รุ่งโรจน์โชติกากาล เปลวเพลิงดับ ยังอยู่แต่ถ่าน บพิตรพระราชสมภารยังจะชี้เปลวอัคคีได้หรือว่าอยู่ในที่นั้น ๆ จะได้หรือไม่เล่า

พระยามิลินท์ : เปลวไฟดับนี้จะจับเอาที่ไหนมาชี้

พระนาคเสน : ฉันทใดก็ดี ข้อความที่ตรัสถามนี้ก็เหมือนกัน... พระพุทธองค์เสด็จเข้าสู่นิพพานไปสูญแล้วเหมือนเปลวไฟที่ดับ อาตมาจนอกจนใจไม่รู้ที่จะชี้ให้พระองค์ได้โดยแท้^๕

นิพพานนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์เข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติตามมรรค ๘ ผู้ที่เข้าถึงนิพพานแล้วจะมี ความสุขตลอดไป ดังข้อความที่ว่า

“ความไม่หวั่นไหว ย่อมมีแก่บุคคลผู้ที่ตถหา และทฎฐิอาศัย
ไม่มีแก่ผู้ที่ตถหาทฎฐิไม่ได้อาศัย เมื่อไม่มีความหวั่นไหว
ย่อมมีปีสัสสทธิ เมื่อมีปีสัสสทธิก็ย่อมไม่มีความยินดี เมื่อไม่
ยินดีก็ย่อมไม่มีการไปการมา เมื่อไม่มีการมาการไปย่อม
ไม่มีการจติและอุปบัติ เมื่อไม่มีการจติและอุปบัติ โลกนี้และ
โลกหน้าก็ไม่มี ระหว่างโลกทั้งสองก็ไม่มี นี่แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์”^๖
การเข้าถึงนิพพานนั้นบุคคลผู้เข้าถึงมีอธิบายไว้ ๒ ลักษณะคือ
ลักษณะที่ ๑

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสหมดแล้ว แต่ยังมีชั้น ๕ อยู่ได้แก่ พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิต

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสหมดแล้ว พร้อมทั้งดับชั้นด้วยได้แก่ พระอรหันต์ที่ไม่มีชีวิต^๗

ลักษณะที่ ๒

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสได้แล้วเป็นบางส่วน ยังเหลือเป็นบางส่วน เช่น นิพพานของพระโสดาบัน พระอนาคามี

๒. อนุปาติเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสไม่มีส่วนเหลือ ดับกิเลสได้หมด คือนิพพานของพระอรหันต์

บุคคลผู้บรรลุธรรมชั้นสูงดังกล่าวนี้เรียกว่าพระอริยบุคคล มี ๔ จำพวก คือ

๑) พระโสดาบัน ละสังโยชน์^{๑๘} ได้ ๓ อย่าง คือ ความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตน ความลั้เลสงสัย และความยึดมั่นในศีลพรต

๒) พระสกทาคามี ละสังโยชน์ได้เหมือนพระโสดาบัน และสามารถทำให้ราคะ โทสะ โมหะ เบาลง

๓) พระอนาคามี ละสังโยชน์ได้เพิ่มอีก ๒ ประการคือ ความติดใจในกามคุณ และความหงุดหงิดรำคาญใจ หรือการกระทบกระทั่งในใจ

๔) พระอรหันต์ละสังโยชน์ได้ทั้งหมด

๒.๔ มรรค

มรรค ๘ คือ แนวทางเพื่อแก้ปัญหาความทุกข์ เรียกว่า “ทุกขนิโรธ-คามินีปฏิปทาอริยสัจ” ประกอบด้วย “สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ”^{๑๙} มีรายละเอียดดังนี้

๑) สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ หมายถึง ความเห็นที่ถูกต้องซึ่งมีอยู่ ๒ ระดับคือ

ก. ระดับโลกียะ เป็นเรื่องของศีลธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว บุญ บาปมีจริง

ข. ระดับโลกุตระธรรม เป็นความเห็นถูกต้องในอริยสัจ ๔ ประกอบด้วยญาณ ๓ อากาโร ๒^{๒๐}

สัมมาทิฐิหรือความเห็นที่ถูกต้องนั้นเกิดจากปัจจัย ๒ ประการ คือ

ก. การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี

ข. การรู้จักใช้ปัญญาคิดหาเหตุผล

๒) สัมผัสกับปะ คือความดำริชอบ หมายถึง ความคิด ความตั้งใจที่ถูกต้อง ๓ ประการคือ

- ก. เนกขัมมสังกัปปะ คือ ความคิดที่ออกจากกาม
- ข. อัปปยาปาทสังกัปปะ คือ ความคิดในการไม่พยายาบท
- ค. อวิหิงสาสังกัปปะ คือ ความคิดในการไม่เบียดเบียน

๓) สัมมาวาจา คือ การเจรจาชอบ ประกอบด้วยลักษณะการพูด ๔ ประการ คือ

- ก. เว้นจากการพูดปด และพูดคำจริง
- ข. เว้นจากการพูดส่อเสียด และใช้คำพูดที่ก่อให้เกิดความ

สามัคคี

- ค. เว้นจากการพูดคำหยาบ และพูดจาอ่อนหวาน
- ง. เว้นจากการพูดเพื่อเจ้าและพูดคำที่ก่อให้เกิดประโยชน์

๔) สัมมากัมมันตะ คือ การกระทำชอบ ประกอบด้วย

- ก. งดเว้นจากการฆ่าสัตว์
- ข. งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้
- ค. งดเว้นจากการประพฤติดีในกาม

๕) สัมมาอาชีวะ คือการเลี้ยงชีพชอบ หมายถึงการประกอบอาชีพที่ไม่เป็นภัยแก่ผู้อื่น ได้แก่

- ก. เว้นจากการค้าขายอาวุธ
- ข. เว้นจากการค้าขายมนุษย์
- ค. เว้นจากการค้าขายเนื้อสัตว์
- ง. เว้นจากการค้าขายน้ำเมา
- จ. เว้นจากการค้าขายยาพิษ

๖) สัมมาวายามะ คือ ความเพียรชอบ หมายถึง การตั้งใจกระทำ ๔ ประการคือ

- ก. สัจจวปธาน ระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น
- ข. ปหานปธาน ละบาปอกุศลเกิดขึ้นแล้ว
- ค. ภาวนาปธาน ตั้งใจกระทำกุศลที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น
- ง. อนุรักขนาปธาน ตั้งใจกระทำกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้

เสื่อมและกระทำให้ดียิ่งขึ้น

๗) สัมมาสติ คือ ความระลึกชอบ หมายถึง การรู้ตัวในสิ่งที่อยู่รอบข้าง และตนเอง ๔ ประการ คือ

ก. กายานุปัสสนา^{๒๑} การระลึกถึงสภาพร่างกาย

ข. เวทนานุปัสสนา การระลึกถึง สุข ทุกข์ ไม่สุข ไม่ทุกข์

ค. จิตตานุปัสสนา การระลึกถึง ความโลภ ความโกรธ

ความหลง ที่มีในตนเอง

ง. ธัมมานุปัสสนา การระลึกถึงสิ่งที่ควรละเว้น เช่น นีวรณ^{๒๒} และสิ่งที่ควรกระทำ เช่น โพชฌงค์ ๗^{๒๓}

๘) สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น หมายถึง การกระทำจิตใจให้มั่นคง ไม่หวั่นไหว ไม่ฟุ้งซ่าน มีอยู่ ๓ ระดับดังนี้

ก. ขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะ

ข. อุปจารสมาธิ คือ สมาธิใกล้ฌาน

ค. อัปปนาสมาธิ คือ สมาธิในฌาน

อัปปนาสมาธิ^{๒๔} หรือสมาธิในฌาน^{๒๕} นี้ คือ สมาธิในมรรค ๘ ซึ่งมีอยู่ ๔ ระดับได้แก่

ก. ปฐมฌาน (ฌาน ๑) จิตประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. วิตก หมายถึง อากาการที่จิตจับอารมณ์ได้

๒. วิจารณ์ หมายถึง อากาการที่จิตเคล้าอยู่กับอารมณ์นั้น

๓. ปีติ หมายถึง ความอิ่มใจ

๔. สุข หมายถึง ความสุขใจ

๕. เอกัคคตา หมายถึง ความสงบนิ่งแห่งใจ มีความตั้ง

มั่นไม่หวั่นไหว

ข. ทุตติยฌาน (ฌาน ๒) จิตประกอบด้วยองค์ ๓ คือ

๑. ปีติ

๒. สุข

๓. เอกัคคตา

ค. ตติยฌาน (ฌาน ๓) จิตประกอบด้วยองค์ ๒ คือ

๑. สุข

๒. เอกัคคตา

ง. จตุตถฌาน (ฌาน ๔) จิตประกอบด้วยองค์ ๒ คือ

๑. อุเบกขา^{๒๖}
๒. เอกัคคตา

สรุปคำสอนเรื่องอริยสัจ

อริยสัจ ๔ เป็นการเริ่มต้นถึงการวิเคราะห์ปัญหาที่แท้จริงของมนุษย์ว่ามีอะไรบ้าง ซึ่งก็คือ ความทุกข์ต่างๆ จากนั้นจึงหาสาเหตุของปัญหา และกำหนดจุดประสงค์ของการแก้ปัญหา รวมทั้ง วิธีการแก้ปัญหาให้สำเร็จ เป็นการให้เหตุผลแบบการวิเคราะห์ผลย้อนไปหาเหตุ เมื่ออยู่ในรูปของการปฏิบัติแล้วสามารถจัดแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ศีล สมာธิ ปัญญา

๑. หมวดศีล ประกอบด้วย การพูดชอบ การกระทำชอบ และการประกอบอาชีพชอบ
๒. หมวดสมာธิ ประกอบด้วย ความเพียรชอบ การระลึกรู้ชอบ และการตั้งใจมั่นชอบ
๓. หมวดปัญญา ประกอบด้วย ความเห็นชอบ และความคิดชอบ

สรุปคำสอนในอริยสัจ

เรื่อง	เกี่ยวข้องกับชีวิต	เหตุและผล
ทุกข์	ชีวิตคืออะไร มีลักษณะอย่างไร	การรู้ปัญหา(ผล)
สมุทัย	ชีวิตเป็นอย่างไร	สาเหตุของปัญหา
นิโรธ	เป้าหมายของชีวิต	การพ้นจากปัญหา(ผล)
มรรค	ชีวิตควรดำเนินอย่างไร	การแก้ปัญหา

บรรณานุกรมและเชิงอรรถ

^๑ ส.ส ๑๕/๒๕๘/๘๐

^๒ วศิน อินทสระ พุทธปรัชญาเถรวาท (กรุงเทพฯ : สำนักการพิมพ์ ๒๕๓๐) หน้า ๒

^๓ อัง.จตุฎก. ๒๑/๓๓/๔๓

^๔ การเกิดของมนุษย์ในครรภ์ของมารดามีลำดับดังนี้

สัปดาห์ที่ ๑ เป็น กลรูป คือ ชีวิตแรกเริ่มมีลักษณะเป็นน้ำใสๆ เหมือนหยาดน้ำมิงา

สัปดาห์ที่ ๒ เป็น อัมพุทรูป คือ เริ่มชั้นมีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ

สัปดาห์ที่ ๓ เป็น เปสิรูป คือ ชั้นเนื้อมีสีแดง

สัปดาห์ที่ ๔ เป็น ขนรูป คือ ก้อนเนื้อที่บ มีสีแดงจัด มีสัณฐานเหมือนไข่ไก่

สัปดาห์ที่ ๕ เป็น ปัญจสาขา คือ มีปุ่มออกมา ๕ ปุ่ม แต่ละปุ่มก็จะเจริญเติบโตเป็นอวัยวะ ได้แก่ ศีรษะ ๑ แขน ๒ ขา ๒ และเจริญเติบโตอยู่ภายในครรภ์จนครบกำหนด ๗-๘ เดือน จึงคลอดออกมาสู่โลกภายนอก

^๕ ที่.ม. ๑๐/๒๕๕/๒๘๑

^๖ ที่.ม. ๑๐/๒๕๕/๒๘๒

^๗ ที่.ม. ๑๐/๒๕๕/๒๘๑

^๘ ม.ม. ๑๒/๑๕๘/๑๓๔

^๙ ที่.ม. ๑๐/๒๕๖/๒๘๔

^{๑๐} ที่.ม. ๑๐/๒๕๘/๒๘๕

^{๑๑} ที่รักที่เจริญใจในโลกคือ ความรู้สึกสุขทุกข์อันเกิดขึ้นทางอายตนะ ๖ คือ

๑. ตา ที่เห็นรูป

๒. หู ที่ได้ยินเสียง

๓. จมูก ที่ได้กลิ่น

๔. ลิ้น ที่ได้รส

๕. กาย ที่ได้สัมผัส

๖. ใจ ที่รับรู้อารมณ์

^{๑๒} ที่.ม. ๑๐/๒๕๘/๒๘๕

^{๑๓} ข.อ. ๒๕/๑๕๙/๑๗๖

^{๑๔} ซึ่งภายหลังจากการสนทนาครั้งนั้น พระยามิลินท์เกิดความศรัทธา

เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ประกาศตนเป็นผู้อุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ต่อมาได้มอบราชสมบัติให้แก่ราชบุตร และพระองค์ทรงออกบวชในพุทธศาสนา จากนั้นได้มีการนำศิลปการสร้างเทวรูปของกรีก เข้ามาในอินเดีย และมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรกเรียกว่า “พระพุทธรูปแบบคันธารราฐ”

๑๕ มิลินทปัญหา ฉบับพิสดาร (กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ

๒๕๑๖) หน้า ๒๕๘

๑๖ ขุ.ญ. ๒๕/๑๖๑/๑๗๗

๑๗ ขุ.อิติ. ๒๕/๒๒๒/๒๓๑

๑๘ สังโยชน์ คือ กิเลสที่ผูกมัดมนุษย์ไว้กับความทุกข์ มี ๑๐ ประการดังนี้

๑. สักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นตัวตน
๒. วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย
๓. สีลัพพตปรามาส คือ ความยึดมั่นในศีลพรต
๔. กามราคะ คือ ความติดใจในกามคุณ
๕. ปฏิฆะ คือ ความกระทบกระทั่งในใจ
๖. รูปราคะ คือ ความติดใจในรูปธรรมอันปราณีต
๗. อรูปราคะ คือ ความติดใจในอรูปธรรม
๘. มานะ คือ ความถือว่าตัวเป็นนั่นเป็นนี่
๙. อุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน
๑๐. อวิชชา คือ ความไม่รู้จริง

๑๙ ที.ม.๑๐/๒๘๘/๒๘๗

๒๐ ญาณ ๓ อากาณ ๑๒ บุคคลที่รู้ทั้งหมดจึงจะเรียกว่าผู้รู้จริง ส่วนบุคคลทั่วไปนั้นจะจำได้แต่ไม่ได้ปฏิบัติตามที่รู้

ตารางญาณ ๓ อากาณ ๑๒

หัวข้อ	สังจญาณ	กิจจญาณ	กตญาณ
ทุกข์	ยอมรับว่าความทุกข์มีอยู่จริงในชีวิต	รู้ว่าทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ (ปริยญเญยธรรม)	รู้ว่าได้กำหนดรู้แล้ว
สมุทัย	ยอมรับว่าต้นเหตุคือเหตุให้เกิดทุกข์จริง	รู้ว่าต้นเหตุเป็นสิ่งที่ควรละ (ปะหาตัพพะธรรม)	รู้ว่าได้ละแล้ว
นิโรธ	ยอมรับว่าความดับทุกข์มีอยู่จริง	รู้ว่านิโรธควรทำให้แจ้งขึ้นในใจ (สัจฉิกาทัพพะธรรม)	รู้ว่าได้ทำให้แจ้งแล้ว
มรรค	ยอมรับว่ามรรค ๘ เป็นทางไปสู่ความดับทุกข์จริง	รู้ว่ามรรคเป็นสิ่งที่ควรอบรมบำเพ็ญให้เกิด (ภาเวตัพพะธรรม)	รู้ว่าได้เจริญอบรมให้เต็มที่แล้ว

- ๒๑ กายานุปัสสนา มี ๖ ประการดังนี้
๑. อาณาปานสติ คือ การระลึกถึงลมหายใจเข้าออก
 ๒. อริยาบท คือ รู้ริยาบทต่างๆ เช่น นั่ง ยืน เดิน นอน
 ๓. สัมปชัญญะ คือ การรู้ตัวทั่วพร้อมในการกระทำต่างๆ
 ๔. ปฏิกุศลมนสิการ คือ พิจารณากายสู่ปลายเท้าว่าเต็มไปด้วย
- สิ่งปฏิกุศล
๕. ธาตุมนสิการ คือ พิจารณาธาตุในกาย
 ๖. นวสี นวถีกา คือ พิจารณาซากศพและตนเอง
- ๒๒ นิ वर्ณ ๕ ประกอบด้วย
๑. กามฉันทะ ความพึงพอใจในกามคุณ
 ๒. พยาบาท การคิดร้ายผู้อื่น
 ๓. ถีนมิทธะ ความหดหู่ เชื่องซึม
 ๔. อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ
 ๕. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย
- ๒๓ โโพชฌงค์ ๗ ประกอบด้วย
๑. สติ คือ ความระลึกได้
 ๒. ธัมมวิจยะ คือ ความสอดส่องสืบค้นธรรม
 ๓. วิริยะ คือ ความพากเพียร
 ๔. ปีติ คือ ความอิ่มใจ
 ๕. ปัสสัทธี คือ ความสงบกายใจ
 ๖. สมာธิ คือ ความมีใจตั้งมั่น
 ๗. อุเบกขา คือ การวางเฉย
- ๒๔ ลักษณะของจิตที่เข้าถึงสมาธิขั้นนี้ คือ
๑. สมาหิตะ คือ ตั้งมั่น
 ๒. ปาริสุทธะ คือ บริสุทธิ์
 ๓. ปริโยกาทะ คือ ผ่องใส
 ๔. อนังคณะ คือ ปลอดภัยไร้กังวล
 ๕. วิคตูปกิเลสะ คือ ปราศจากสิ่งมัวหมอง
 ๖. มุทุภูตตะ คือ นุ่มนวล

๗. กัมมเนี่ยะ คือ ควรว่างงาน

๘. อาณัญชัปปัตตะ คือ ไม่หวั่นไหว

^{๒๔} ฌาณ แปลว่า ความเพ่งหมายถึงการที่จิตสงบนิ่งอยู่กับอารมณ์อย่างใด
อย่างหนึ่ง

^{๒๖} อุเบกขา เป็นอาการของจิตที่เพ่งสงบอยู่ มีสติกำหนดรู้อยู่ ซึ่งไม่มีสุข
ไม่มีทุกข์